

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ЛЕСНИЧА ПАУЛІНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 94(477.82-
21)"185/191":316.828

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук

Луцьк – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Карліна Оксана Миколаївна,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
доцент кафедри всесвітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Шандра Валентина Степанівна,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Прищепя Олена Петрівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
доцент кафедри історії України.

Захист відбудеться 19 червня 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30 а.

Автореферат розісланий травня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Модерна українська історична наука рухається у бік розширення тематики наукових напрацювань як у конкретно-історичному, так і в теоретичному вимірах, залучаючи новий методологічний інструментарій. Важливе місце у ній зайняла історія повсякденності, предметне коло досліджень якої дозволяє змістити акценти з політичного на соціальний вимір аналізу минулого. Вивчення щоденних реалій буття людини дає змогу з'ясувати наявність зв'язків між політичними, економічними, культурними подіями та явищами, а також прослідкувати вплив індивідуального на масове й навпаки.

У межах історико-антропологічних студій аналізуються умови життя, праці, відпочинку тощо, а також чинники, які впливають на формування характерних рис того чи іншого соціуму, особливо в епоху динамічних змін.

Такою добою була друга половина XIX – початок XX ст. в Російській імперії, коли набули поширення процеси та явища модернізації. Вони позначилися на повсякденному житті тогочасного суспільства. Новації в промисловості, транспортному забезпеченні, засобах комунікації, прискорення процесу урбанізації, поява громадських організацій та політичних партій – все це знайшло своє відображення на щоденності міських мешканців Волинської губернії. Розпочалося формування особливої суспільної страти – містян із специфічними рисами світогляду та моделями поведінки.

Вивчення повсякденного життя мешканців міських поселень Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст. дає змогу розкрити місце та роль міського соціуму у загальній структурі населення регіону, у розширенні комунікативних зв'язків між різними соціальними групами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах Обласної програми історичних досліджень Волині на 2017–2021 рр., затвердженої рішенням Волинської обласної ради від 2 лютого 2017 р., № 10/18.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні повсякденного життя міського соціуму Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати стан наукового вивчення проблеми, охарактеризувати джерельну базу та визначити методологічні засади дослідження;
- окреслити основні семантичні риси, притаманні міському простору Волинської губернії;
- охарактеризувати соціальний та етнічний склад міського населення;
- проаналізувати правові засади функціонування міського управління та висвітлити залучення мешканців міських поселень до громадського життя губернії;
- розкрити санітарно-побутові умови життя у містах та містечках;
- прослідкувати способи задоволення містянами своїх освітніх та культурних потреб та показати місце Церкви у їхньому щоденному житті;
- визначити способи організації та форми проведення дозвілля містянами.

Об'єктом дисертаційної роботи виступають мешканці міських поселень Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є повсякденне життя мешканців міських поселень Волинської губернії в окреслений для дослідження період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – початок XX ст. Нижній хронологічний рубіж дисертаційної роботи розпочинається від часу запровадження у Російській імперії реформ 60–70-х рр. XIX ст. Вибір верхньої межі обумовлений початком Першої світової війни, яка спричинила появу нових реалій у повсякденному житті населення Волинської губернії.

Територіальні межі дисертації визначені адміністративними кордонами Волинської губернії, до складу якої упродовж другої половини XIX – початку XX ст. входило 13 міст (12 повітових центрів та Здолбунів, який отримав статус міста у 1903 р.) та близько 140 містечок.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

Уперше:

– комплексно досліджено повсякдення міських мешканців Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст.;

– розкрито процес запровадження технічних новацій у повсякденне життя міського соціуму;

– охарактеризовано діяльність місцевих громадських товариств;

– висвітлено роль релігійних практик у міському повсякденні.

У дисертації *уточнено:*

– характерні риси міського простору Волині;

– форми проведення дозвілля містянами.

Набули подальшого розвитку питання:

– змін етнічної та соціальної структури населення міст;

– запровадження у Волинській губернії норм Міських положень 1870 р. та 1892 р.;

– участі містян у нових формах культурного відпочинку;

– ролі освітніх закладів у щоденному житті мешканців міст і містечок.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України та Волині, навчальних підручників і посібників з краєзнавства для закладів освіти, при підготовці нормативних і спеціальних курсів. Авторський підхід до визначення змісту та методологічних засад вивчення історії повсякденності стане корисним для дослідників повсякденних практик різних суспільних груп. Викладений у роботі фактичний матеріал придатний для використання в екскурсійній та музейній роботі.

Матеріали дослідження технічних новацій, санітарно-побутових умов життя, дозвіллєвих практик містян Волинської губернії, тощо можуть бути застосовані при підготовці комплексних монографій та статей з історії повсякдення окремих міст та містечок Великої Волині.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та проміжні результати дисертації були апробовані у доповідях на: IV, V та VI Міжнародних наукових конференціях молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2014 р., 2015 р., 2016 р.); IX, X та XI Міжнародних науково-практичних конференціях студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 2015 р., 2016 р., 2017 р.); Всеукраїнському науково-теоретичному семінарі «Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел» (Вінниця, 2015 р.); Кременецьких читаннях з історії Волині (Кременець, 2015 р.); XXXIII Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених «Історія повсякденності у локальному вимірі (присвячена 100-річчю з дня народження П. Т. Тронька (1915–2011))» (Харків, 2015 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі: праблемі, дасягненні, перспектывы» (Мінськ, Республіка Білорусь, 2016 р.); Любартівських читаннях (Луцьк, 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Модернізаційні процеси на Волині в ХІХ – на початку ХХ століття» (Луцьк, 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені в 15 публікаціях, у тому числі шість статей вміщено у наукових фахових виданнях України, одну – у виданні, яке входить до наукометричної бази, одну – у закордонному фаховому виданні, сім – в інших наукових виданнях та публікаціях матеріалів конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів поділених на одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 9 додатків у формі таблиць. Загальний обсяг роботи становить 228 сторінок, із них основний текст – 170 сторінок. Список використаних джерел містить 437 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні межі дослідження, окреслено новизну і практичне значення роботи, її зв'язок з науковими програмами, подано відомості про апробацію отриманих результатів.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** проаналізовано історіографію та джерельну базу обраної проблеми, а також методичні засади дослідження.

Підрозділ 1.1 «Стан наукової розробки проблеми» присвячений аналізу історіографії визначеної проблеми.

Історія повсякденності виокремилася як самостійний напрям історичної науки завдяки дослідницьким пошукам представників французької школи «Анналів» у 60–70-х рр. ХХ ст. Українськими вченими проблема повсякденних практик мешканців українських земель у різні періоди минулого як у методологічному, так і у конкретно-історичному розрізі почала опрацьовуватися на початку ХХІ ст.

Важливим етапом у процесі утвердження тематики повсякдення в колі наукових зацікавлень вітчизняних істориків стало започаткування Інститутом історії України у 2010 р. серії монографічних видань «З історії повсякденного життя в Україні», у межах якої опубліковано кілька ґрунтовних робіт.

Серед дослідників, чії праці стосуються методологічного осмислення історії повсякденності, слід назвати О. Коляструк. Її монографія та статті містять міркування щодо визначення предметного поля, методів дослідження та пошуку джерел під час вивчення повсякденних практик минулого.

Історія повсякденності міського населення українських земель другої половини ХІХ – початку ХХ ст. представлена небагатьма дослідженнями. Серед них варто відзначити монографію О. Вільшанської, присвячену повсякденню містян українських земель у складі Російської імперії. Однак основний акцент у ній зосереджений на вивченні мешканців великих міст. У наукових напрацюваннях Т. Портнової міська історія цього періоду розглянута крізь призму модернізаційної теорії. Також опубліковані історичні розвідки, у яких досліджені деякі аспекти повсякденного життя населення міст окремих українських губерній (праці Д. Аверіної-Лугової, В. Алькова, Л. Гриженко, С. Єсюніна та ін.).

У контексті окресленого напрямку привертають увагу публікації, у яких висвітлено щоденні практики окремих груп тогочасного суспільства. Мова йде про праці І. Посохова та М. Кругляк, у яких висвітлено повсякдення студентів університетів, що діяли на українських землях упродовж ХІХ – початку ХХ ст.

Основний масив історіографічних напрацювань, які у тому чи іншому контексті розкривають питання повсякденного життя міських мешканців Волинської губернії, дотичний до обраної теми. Глибиною дослідження вирізняються роботи В. Молчанова про соціальне забезпечення містян південно-західних губерній на початку ХХ ст.; В. Шандри, присвячені функціонуванню імперських органів влади у містах Правобережжя; А. Гуменюка, в яких прослідковано динаміку кількості міського населення регіону упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та ін.

На особливу увагу заслуговують монографії та статті О. Прищепи. Нею було вивчено ряд питань щодо функціонування міст та міських органів влади Волинської губернії. Окремо дослідницею розкрито механізм запровадження міських реформ останньої третини ХІХ ст.

Своє відображення знайшла також діяльність окремих громадських товариств, які працювали на теренах Волинської губернії. Так, А. Рацілевич дослідив організацію першого легального осередку «Просвіти» на Волині у 1907–1912 рр., М. Костриця прослідкував форми роботи Товариства дослідників Волині, О. Сажок вивчила напрями та особливості функціонування церковних православних братств.

Сучасна російська історіографія представлена різноплановими науковими дослідженнями повсякденного життя мешканців російських міст. Автори проаналізували щоденні практики населення Москви (В. Руга) і губернських та

повітових центрів держави імперського періоду (О. Гончарова, І. Максимова, І. Маслова). У монографії Л. Беловінського, присвяченій повсякденності міст імперії XVIII – початку XX ст., наводяться деякі факти з життя губерньського Житомира. Праці Б. Миронова із соціальної історії Російської імперії виділяються ґрунтовністю джерельної бази та її аналізом.

Білоруськими вченими активно розвивається проблематика повсякденності містян білоруських губерній упродовж другої половини XIX – початку XX ст. Серед дослідників необхідно назвати роботи С. Буська, О. Яценко та ін., в яких йдеться про побутові умови та дозвілєві практики у міському житті.

Аналіз історіографії проблеми підтверджує, що повсякденне життя мешканців міських поселень Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст. не було предметом окремого дослідження.

У **підрозділі 1.2 «Огляд джерельної бази»** подана характеристика джерел, які були використані для написання дисертації. Їх можна поділити на архівні матеріали, друковані джерела та публікації місцевої преси.

Основу джерельної бази складають діловодні документи міських органів влади. Журнали засідань міських дум, управ та спрощених громадських управлінь зосереджені у фондах обласних архівів України: Житомирського (ф. 62 – Житомирська міська управа), Рівненського (ф. 165 – Рівненська міська управа, ф. 359 – Дубнівське міське спрощене громадське управління, ф. 283 – Острозьке міське спрощене громадське управління), Волинського (ф. 3 – Луцька міська управа) та Тернопільського (ф. 242 – Кременецька міська дума). Окремі витяги з протоколів засідань міських управлінь є також у фондах Державного архіву Житомирської області (ф. 161 – Волинське губерньське із земських та міських справ присутствіє) та Центральному державному архіві України, м. Київ (ф. 442 – Канцелярія київського, подільського та волинського генерал-губернатора). Ці матеріали дозволяють висвітлити проблеми водопостачання та освітлення міст, забезпечення санітарно-епідеміологічного контролю, благоустрою та впорядкування міської території; розкрити запровадження технічних нововведень (електричних та телефонних мереж, централізованого водогону) у волинських міських поселеннях.

Основний масив документів, які дають можливість розкрити причини створення, напрями діяльності та організаційні засади функціонування різноманітних громадських об'єднань, що з'явилися на початку XX ст. у Волинській губернії, зосереджений у ф. 329 – Волинське губерньське у справах про товариства присутствіє Держархіву Житомирської області. Це список товариств і спілок, їхні статuti та внутрішня документація (звіти, заяви членів, протоколи засідань та ін.).

Матеріали про заснування, фінансування та освітню діяльність навчальних закладів у містах та містечках Волинської губернії містяться у тематичних фондах Держархіву Житомирської області (ф. 80 – Житомирське приватне 8-класне чоловіче та жіноче комерційне училище Н. А. Ремезової), Держархіву

Рівненської області (ф. 215 – Рівненське реальне училище, ф. 568 – Рівненська жіноча гімназія) та Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ф. 707 – Управління Київського навчального округу). Кількість та типи навчальних закладів у міських поселеннях Волині відображені у довідниках Дирекції народних училищ Волинської губернії.

Цінними для висвітлення кількісних показників етнічного, соціального та конфесійного складу міського населення досліджуваного періоду є статистичні та довідкові збірники. Узагальнену інформацію подають видання результатів Всеросійського перепису населення 1897 р.; «Памятные книжки Волынской губернии» та «Обзоры Волынской губернии» подають відомості про кількість вулиць, майданів, передмість, культурно-освітніх та розважальних закладів тощо.

Законодавчі акти з питань функціонування міських поселень Російської губернії у хронологічному порядку включені у виданнях «Полного собрания законов Российской империи». Серед них виділено Міські положення 1870 р. та 1892 р., які регулювали функціонування міських владних інституцій упродовж майже усього досліджуваного періоду та нормативно-правові документи щодо порядку впровадження нового міського законодавства у Волинській губернії.

Окрему групу джерел складає тогочасна місцева преса («Волынь», «Волынская жизнь» та ін.). На її сторінках публікувалися статті та рекламні оголошення, зміст яких дає можливість розкрити деякі аспекти повсякденної дійсності мешканців волинських міст. Важливими для розуміння тогочасних реалій повсякдення є ті публікації, авторами яких виступали мешканці волинських міст. До прикладу, газета «Волынь» містила рубрику «Корреспонденции Волыни», у якій друкувалися замальовки з життя окремих міст губернії (Рівного, Кременця, Дубна, Новоград-Волинського та ін.).

Отже, зібраний та опрацьований джерельний матеріал достатній для вирішення поставлених у дисертації завдань.

У **підрозділі 1.3 «Методологічні засади дослідження»** висвітлено основні підходи учених до визначення категорії «історія повсякденності», а також методи та принципи історичного пізнання, застосовані у процесі написання дисертації.

Проблемне поле дослідження історії повсякденності не має чітких та усталених принципів його окреслення. Перешкодою для розкриття окремих аспектів повсякдення людей є відсутність або обмежене інформаційне наповнення джерельної бази. Основними темами наукових розвідок сучасних істориків стали питання матеріально-побутового забезпечення, проведення дозвілля та відпочинку, задоволення духовних потреб тих чи інших груп населення.

Щоденний домашній (житло, харчування, одяг) та робочий (умови праці, її оплати тощо) побут, сім'я, а також розваги з їхніми новаціями, які з'явилися на межі XIX та XX ст. – усе це складає видимі (матеріальні) структури повсякденності містян Російської імперії. Доступ до освіти, до медичного обслуговування, тобто до можливості покращити свої життєві умови, зробити їх зручнішими та комфортнішими, є нематеріальними компонентами повсякденного життя. Разом

вони входять до проблемного поля дослідження історії повсякденності. Через їх вивчення можна розкрити основні реалії функціонування конкретного суспільства в ту чи іншу епоху, в їхній різноманітності та універсальності і в той же час – унікальності.

Методологічну основу роботи становлять принципи історизму, об'єктивності, науковості, а також загальнонаукові (аналітичний, логічний, аналізу та синтезу) та конкретно-історичні (історико-порівняльний, історико-системний) методи наукового пізнання.

Написання дисертації базувалося на опрацюванні та використанні відповідного категоріально-понятійного інструментарію, який сприяв суттєвому розумінню й розкриттю проблеми.

Окреслені принципи та методи у поєднанні з аналізом сучасних методологічних напрацювань з історії повсякдення дали змогу комплексно розкрити тему.

У **другому розділі «Міські поселення та їхні мешканці: проблема взаємодії»** охарактеризовано міста і містечка Волинської губернії та склад їхніх мешканців.

У **підрозділі 2.1 «Просторова семантика міст та містечок»** висвітлено видимі ознаки міського простору Волинської губернії.

У Російській імперії основним критерієм зарахування поселення до міста було поширення на нього норм міського законодавства та діяльність у ньому органів влади. Упродовж другої половини XIX ст. статус міста мали 12 повітових центрів губернії, а у 1903 р. його набув також Здолбунів. Кількість поселень, які були зараховані до містечок, коливалася у межах 140.

Внутрішнє структурування міського простору залежало як від традиційного заселення окремих кварталів представниками конкретної етнічної спільноти, так і від приписів влади, яка запровадила поділ міського простору відповідно до кількості поліцейських дільниць. Більшість повітових центрів були поділені на дві частини, а губернський Житомир – на три. Невід'ємну частину міських поселень складали передмістя, за рахунок яких місто мало можливість розширити свою територію.

Упродовж досліджуваного періоду місцева влада вдавалася до заходів, спрямованих на впорядкування міського простору. Вона зобов'язувала здійснювати забудову відповідно до затверджених планів, але їхні вимоги часто не дотримувалися. Гостро стояла проблема покращення стану вулиць та майданів волинських міських поселень, які лише у поодиноких випадках були бруковані. Впорядкування міського простору перебувало на балансі органів влади, але внаслідок недостатньої кількості коштів у місцевих бюджетах мешканці міст та містечок Волині часто самостійно ініціювали збір грошей на брукування. Така ініціатива заохочувалася губернським керівництвом, яке у приклад усім іншим ставило містян Луцька, котрі брали на себе більш ніж 50 % суми, необхідної на ремонт окремих вулиць міста.

На початку ХХ ст. здійснювалося централізоване унормування назв вулиць та порядкових номерів будівель. Також у цей час міський простір почав видозмінюватися відповідно до поступу технічного прогресу: з'явилися електричні та телефонні мережі. Традиційною залишалася дерев'яна забудова, хоча упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кількість цегляних будівель збільшилася, поліпшуючи тим самим пожежну безпеку в містах.

Важливою ознакою міського поселення стала наявність упорядкованих зелених насаджень на його території. Сади, парки та сквери були не лише місцем для проведення дозвілля містянами, але й сприяли покращенню санітарного стану міста.

У **підрозділі 2.2 «Міський соціум»** подана характеристика соціального та етнічного складу міського населення Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Частка містян у загальній структурі мешканців регіону упродовж досліджуваного періоду поступово зростала, але навіть у 1913 р. вона становила лише 8,9 % від загальної кількості населення губернії. Волинські міста можна умовно поділити на кілька груп відповідно до темпів природного приросту. Окрім Житомира, заселеність міського простору динамічно зростала у Ковелі, Рівному та Луцьку, а найповільніше – у Заславі, Кременці, Острозі та Старокостянтинові. У той же час чисельність мешканців таких містечок, як Полонне, Любар, Радзівілів на кінець досліджуваного періоду перевищила кількісні показники населення деяких міст губернії.

Міста Волинської губернії упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. були ареалом проживання різних етнічних груп. Тут мешкали євреї, українці, росіяни, поляки, німці тощо. До початку Першої світової війни виділилися міста, які чітко вирізнялися за етнічним складом. Так, у Луцьку станом на 1912 р. проживали майже виключно представники єврейського етносу (84,9 % від загальної кількості населення), тоді як Овруч можна було назвати українським містом (68,9 % містян становили українці).

Населення Російської імперії зберігало чіткий становий поділ. Відповідно до тогочасного законодавства виокремлювалися дворяни, представники духовенства різних конфесій, купці, міщани та селяни. Мешканці волинських міст належали до різних станів, хоча міщани складали близько половини усього міського соціуму Волині, а перед початком Першої світової війни їхня частка досягла 80 %. Значну роль відігравали й селяни, які разом з міщанами становили більшість населення міст. Дворян найбільше мешкало у губернському центрі, а частка духовенства була незначною та упродовж усього досліджуваного періоду не перевищувала 1 %.

Сімейно-шлюбні відносини у Російській імперії унормувалися законодавством. Шлюб залишався у межах впливу Церкви. Спираючись на опосередковані дані Всеросійського перепису 1897 р. щодо чисельного складу міських домогосподарств, можна стверджувати, що міська сім'я та її внутрішня

структура не особливо відрізнялася від сільської, що частково було наслідком переважно аграрного розвитку Волинської губернії. У той же час розлучення можна назвати суто міським явищем. Серед мешканців міст кількість розлучених на тисячу осіб населення була утричі вищою, ніж на Волині загалом.

У підрозділі 2.3 «Правове регулювання системи міського управління» відображено зміну міського законодавства Російської імперії упродовж досліджуваного періоду та особливості його впровадження у містах Волинської губернії.

Після приєднання Волині у кінці XVIII ст. до складу Російської імперії на правове регулювання діяльності міських управлінських установ у містах та містечках губернії не були поширені загальноімперські норми. Тут продовжували діяти місцеві магістрати, хоча з певними нововведеннями. Процес упровадження реформ у міських урядних інституціях розпочався лише у 1830-х рр. зі створення у Житомирі міської думи на нових засадах.

Реформування міського врядування на Волині відповідно до Міського положення 1870 р. відбулося на рубежі 70–80-х рр. XIX ст. У 1876 р. для контролю за діяльністю майбутніх реформованих міських владних інституцій було створене Волинське губернське у міських справах присутствіє. У губернському центрі вибори до нових органів місцевої влади відбулися у 1877 р., у Луцьку – у 1881 р., а у Володимирі-Волинському, Овручі, Кременці та Новограді-Волинському – у 1882 р. У Рівному, Заславі, Старокостянтиніві та Острозі у тому ж році були створені спрощені громадські управління. Розпорядчими функціями була наділена міська дума, до складу якої входили виборні гласні, а виконавчими – міська управа. Активні та пасивні виборчі права обмежувалися майновим, етнічним та віковим цензами.

Нове Міське положення 1892 р. передбачало розподіл міст на дві категорії. До першої належали ті, у яких міське законодавство вводилося у повному обсязі, а до другої ті, які отримували право на створення лише спрощеного громадського управління на чолі з міським старостою, наділеним одночасно і розпорядчими, і виконавчими повноваженнями. Відповідно до цього мешканці Житомира, Луцька, Новограда-Волинського, Володимира-Волинського та Кременця отримали право на обрання повноцінних органів міської влади, а в Овручі, Ковелі, Дубно, Рівному, Старокостянтиніві, Острозі та Заславі мали з'явитися спрощені громадські управління. Єврейські громади міст відтепер були повністю усунені від участі у виборах, а гласних від них призначав губернатор.

У містечках відповідно до обох міських реформ створювалися міщанські громади, які обирали старосту з помічником у невеликих, або ж міщанські управи – у більших поселеннях.

Повноваження новоутворених органів міського управління обмежувалися вирішенням суто господарських проблем: благоустрою, дотримання норм санітарної та пожежної безпеки, облаштування лікарняних та благодійних закладів

тощо. Окреслені функції здійснювалися шляхом розробки, затвердження та введення у дію обов'язкових приписів для міського населення.

Поява позастанового виборчого права, хоч і обмеженого майновим та етнічним цензом, та впорядкування системи управління шляхом виокремлення виконавчого органу – міської управи – стали позитивними наслідками міських реформ.

Особливістю Волинської губернії було збереження у приватній власності п'яти повітових міст (Дубно, Заслав, Рівне, Острог та Старокостянтинів) та більшості містечок. Це ставало причиною суперечностей між новоствореними органами міського управління та власниками волинських міських поселень, а також обмежувало можливості наповнення міського бюджету і вирішення господарських питань.

У **підрозділі 2.4 «Громадське життя містян»** проаналізовано основні форми залучення мешканців міст і містечок Волині до суспільного життя в державі.

Для підданих російського імператора впродовж другої половини XIX – початку XX ст. легальною формою вияву власної громадської активності була участь у діяльності різноманітних товариств. У Волинській губернії діяли як всеросійські, так і місцеві громадські організації (до прикладу, Товариство дослідників Волині).

Збільшенню кількості таких об'єднань на початку XX ст. сприяло прийняття у 1906 р. «Тимчасових правил про товариства і спілки». Відповідно до мети діяльності новостворені громадські організації умовно можна поділити на кілька груп: благодійні («Товариство опіки над дітьми євреїв міста Острога»), взаємодопомоги («Волинське товариство взаємодопомоги римо-католицькому духовенству»), «Християнське католицьке товариство жінок-працівниць Dzwignia»), культурні («Рівненське літературно-артистичне товариство»), спортивні («Волинське гімнастичне товариство «Сокіл»), з організації дозвілля для своїх членів («Житомирське мисливське зібрання») тощо. Упродовж 1907–1912 рр. у Волинській губернії діяло «Українське товариство «Просвіта» в Житомирі». У квітні 1912 р. за розпорядженням волинського губернатора воно було закрите за «антиурядове спрямування».

Роль партій («Бунду», «Союза русского народа», Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної партії, Конституційно-демократичної партії тощо) не була значною у житті міських мешканців. Їхні осередки діяли на початку XX ст. лише в окремих містах та містечках губернії. До прикладу, кадети мали власне відділення в Слауті, своєю активністю вирізнявся Почаївський відділ «Союза русского народа». Упродовж Першої російської революції 1905–1907 рр. на території Волині також відбувалися збройні виступи та мирні маніфестації, головним чином у містах.

У **третьому розділі «Матеріальні та соціокультурні складові повсякдення міської людності»** досліджено основні матеріальні та духовні складники повсякденного життя міського соціуму.

У підрозділі 3.1 «Санітарно-побутові умови» висвітлено основні побутові проблеми, з якими стикалися мешканці волинських міст у другій половині XIX – на початку XX ст., та способи їх вирішення.

На місцеві міські управління були покладені обов'язки щодо забезпечення належного санітарного стану волинських міст: контролю за прибиранням вулиць, дотриманням чистоти у місцях забору води для постачання нею населення тощо для недопущення появи епідемій інфекційних хвороб, які нерідко супроводжували містян упродовж їхнього життя. З метою подолання цієї проблеми міськими управами видавалися обов'язкові приписи для населення, але у зв'язку з неналежним їх виконанням навіть на початку XX ст. ситуація не зазнала суттєвих змін. Такий стан речей, наприклад, засвідчив звіт Волинської губернської санітарно-виконавчої комісії за 1905 р.

Однією з ключових побутових проблем, яка повністю так і не була вирішена упродовж досліджуваного періоду, залишалося питання водопостачання міського населення. Традиційними джерела для забезпечення містян водою були місцеві водойми, лише в окремих містах (зокрема, в Овручі та Кременці) користувалися винятково колодязями. До приватних будинків вода доставлялася спеціально найнятими працівниками – водовозами, на якість роботи яких містяни постійно скаржилися. Лише житомиряни отримали можливість проводити до своїх домівок мережі централізованого водопостачання із запровадженням у місті в 1898 р. водогону.

Освітлення міських вулиць та майданів традиційно входило до обов'язків самих мешканців, тож його якість була, зазвичай, невисокою. Газові та гасові ліхтарі були незручні в експлуатації, а їх кількість залишалася недостатньою.

Лише на межі XIX та XX ст. побут міських жителів Волинської губернії зазнав суттєвих змін завдяки поширенню електрики, телефонного зв'язку, автомобільного транспорту тощо. До початку Першої світової війни освітлення електричними ліхтарями міських вулиць здійснювалося у чотирьох містах: Житомирі, Рівному, Луцьку, Дубні. Телефонні мережі були прокладені у Житомирі, Рівному, Луцьку, Ковелі, Острозі.

Збільшення кількості велосипедів, мотоциклів та автомобілів на вулицях міст змусило міські органи управління затвердити спеціальні правила руху, відповідно до яких перевага на проїжджій частині, зазвичай, надавалася гужовому транспорту, а з власників механічних засобів пересування стягувався обов'язковий збір до міської скарбниці. На початку XX ст. з'явилися комерційні пасажирські автомобільні та автобусні перевезення. У 1899 р. у Житомирі введено в експлуатацію перший в губернії трамвай. У Рівному також певний час розроблялися плани щодо запровадження трамвайного сполучення, які так і не були реалізовані.

Часто перешкодою для поступу новацій була нестача коштів на їхнє впровадження, а також збереження значної частини міських поселень губернії у приватній власності.

У підрозділі 3.2 «Культурно-освітній простір» охарактеризовано значення культурно-освітніх закладів у житті містян Волинської губернії.

Рівень освіченості населення є вагомим показником розвитку суспільства на кожному його етапі. Відповідно до статистичних даних кількість писемних осіб серед містян Волинської губернії у досліджуваний період була досить низькою. Всеросійський перепис 1897 р. засвідчив, що лише 41,4 % мешканців міст вміли читати чи писати.

Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. мережа міських шкіл Волинської губернії складалася з початкових та середніх навчальних закладів. Початкова освіту мали змогу отримувати діти місцевих мешканців незалежно від станової чи конфесійної приналежності, а також рівня матеріального забезпечення. У той же час середні навчальні заклади були доступні переважно заможній частині міського соціуму. До них належали державні та приватні гімназії і прогімназії, а також єдине у Волинській губернії Рівненське реальне училище. На початку XX ст. на Волині не діяла жодна вища навчальна інституція, лише у Кременці (1904 р.) та Житомирі (1907 р.) з'явилися школи, які надавали своїм учням ще й основи професійної освіти.

Окреме місце у структурі навчальних закладів губернії займали єврейські школи (талмуд-тори та хадарими (хедери)), утримувані на кошти місцевих єврейських громад або приватними особами.

Міські навчальні заклади сприяли також поширенню писемності серед дорослого населення. При багатьох приватних освітніх інституціях діяли суботні школи та вечірні класи для місцевих мешканців.

Навчальні установи ставали центрами не лише просвітницького, а й культурного та дозвілєвого життя містян. Міські мешканці долучалися до підтримки благодійних товариств та участі в заходах, спрямованих на збір коштів для незаможних учнів.

У підрозділі 3.3 «Церква у щоденному житті містян» висвітлено вплив релігії на повсякдення містян.

У повсякденному житті міст Волинської губернії упродовж усього досліджуваного періоду чітко простежуються риси традиційного суспільства з підпорядкуванням його релігійним канонам.

Незважаючи на те, що панівною релігією в Російській імперії було православ'я, частка православних у волинських містах коливалася лише у межах третини від усієї міської людності. Близько її половини складали юдеї, що було зумовлено входженням губернії до так званої «смуги осілості». Лише у Кременці та Овручі у кінці XIX ст. чисельність православних перевищила 50 %. Значною залишалася кількість католиків, які упродовж другої половини XIX – початку XX ст. становили приблизно 10 % від усіх міських жителів. На початок XX ст. майже утричі зросла чисельність прихильників різних течій протестантизму, зокрема лютеран та баптистів.

Конфесійне різнобарв'я міського соціуму Волинської губернії знайшло відображення у багатьох аспектах щоденного життя міста. У більшості волинських міст існували культові споруди, які належали громадам усіх основних конфесій. Їхня кількість упродовж досліджуваного періоду постійно зростала. Внаслідок цілеспрямованої політики російської влади міські католицькі монастирі були закриті (на 1910 р. діяла лише обитель бернардинів у Заславі).

Вагому роль у тогочасному суспільстві відігравала діяльність православних церковних братств. До початку ХХ ст. у міських поселеннях Волинської губернії їх налічувалося близько 20. Основною метою діяльності братств була підтримка та зміцнення позицій православ'я у регіоні. Серед впливових товариств варто назвати Острозьке Кирило-Мефодієвське (1865 р.), Луцьке Хрестовоздвиженське (1871 р.) та Свято-Володимирське (1888 р.) братства. Вони долучалися до проведення дозвілля, навчання дітей та дорослих, організації благодійних закладів тощо.

У **підрозділі 3.4 «Дозвілля та відпочинок»** висвітлено основні способи та форми проведення вільного часу мешканцями волинських міст у досліджуваній період.

Важливу роль в організації дозвілля населення міст та містечок Волинської губернії відігравали громадські товариства та міські клуби. Такі заклади, зазвичай, об'єднували заможних людей та створювалися задля забезпечення своїх членів змістовним проведенням вільного часу. Під їхньою егідою проводилися різноманітні танцювальні бали, бали-маскаради, а також інші розважальні заходи, часто з благодійною метою.

Міські освітні інституції також часто виступали організаторами масових культурно-розважальних заходів. Крім того, викладачі шкіл читали публічні лекції просвітницького характеру. Під час них здійснювався збір пожертв на користь малозабезпечених учнів.

До організації дозвілля містян на межі ХІХ та ХХ століть почали долучатися товариства тверезості. З їхньої ініціативи відбувалися благодійні спектаклі, музичні вечори, народні читання, а також масові гуляння з метою пропагування здорового способу життя.

Перегляд театральних вистав чи концертів у стаціонарних театральних приміщеннях був можливим тільки для житомирян, тоді як мешканці інших волинських міст мали змогу відвідати виступи мандрівних театральних та циркових труп лише у літніх театрах.

На початку ХХ ст. для містян Волинської губернії став доступним новий вид мистецтва – кіно. Воно швидко завоювало популярність. Тогочасні кіносеанси тривали не більше 20–25 хвилин, показ кінострічок супроводжувався музичним аранжуванням, а у перервах між сеансами виступали акробати та співаки. Квитки на кіно коштували значно менше, ніж до театру, а багатство жанрів приваблювало глядачів з різними вподобаннями. До Першої світової війни у

більшості повітових міст Волині та у деяких містечках діяли стаціонарні кінотеатри (електротеатри, кінематографічні театри, біоскопи тощо).

У практику проведення вільного часу увійшло ширше зацікавлення книгою, що засвідчило збільшення мережі бібліотек та читалень у губернії. Так, якщо у 1866 р. на Волині існував лише один публічний бібліотечний заклад у Житомирі, то на 1910 р. в усіх волинських повітових містах функціонували книгозбірні. Серед незаможних містян популярністю користувалися читальні, відкриті на кошти різних благодійних та просвітницьких товариств.

Протягом досліджуваного періоду мережа культурно-розважальних закладів у Волинській губернії значно зростає. До організації змістовного проведення дозвілля долучалися громадські товариства, місцева влада та навчальні заклади. Однак, як зауважували сучасники, їх кількість все ж залишалася недостатньою для задоволення потреб усіх мешканців.

Результатом дисертаційного дослідження стали наступні **висновки**.

1. Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що обрана тема не знайшла достатнього висвітлення у напрацюваннях сучасних учених. Наявна джерельна база, незважаючи на часткову обмеженість інформаційного потенціалу, спричинену особливостями збереження архівних фондів, є достатньою для вирішення поставлених у дисертації мети і завдань. Специфіка теми дослідження зумовила вибір методологічних підходів до окреслення предметного кола історії повсякденності та застосування загальнонаукових і спеціальних методів історичного пізнання.

2. Статус міста у Волинській губернії мали лише 12 міських поселень, у 1903 р. до їх числа був доєднаний Здолбунів. Статистичні дані щодо кількості містечок різнилися упродовж усього досліджуваного періоду. Внаслідок невизначеності ознак зарахування того чи іншого населеного пункту до розряду міських поселень їхня кількість коливалася у межах 140. Міському простору Волині була притаманна невпорядкованість. Обов'язкові приписи міської влади, спрямовані на поліпшення санітарного стану, частково змінили ситуацію на початку ХХ ст.

3. Упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кількісні показники населення волинських міст поступово зростали, але до початку Першої світової війни вони не досягли навіть десятої частини від усіх мешканців Волинської губернії. Міським поселенням Волині була характерна значна неоднорідність населення у становому і в етнічному вимірах. Серед міст виокремлювалися ті, в яких одна етнічна група домінувала. Найбільшу частку в етнічній структурі населення займали євреї, тоді як у становій – міщани. Складовою частиною міського соціуму залишалася велика сім'я, відносини в якій регулювалися церковними нормами. Індекс розлучуваності в містах був вищий від аналогічного показника у губернії загалом.

4. Запровадження нового загальноімперського міського законодавства у містах Волинської губернії мало свої характерні особливості. Воно вводилося у

дію зі значним відставання від більшості міст держави. Лише частина повітових центрів губернії на початку ХХ ст. мали повноцінні органи міської влади – міські думи та міські управи, тоді як у більшості міст було запроваджене спрощене міське управління. У містечках формувалися міщанські управи, або ж, через незначну чисельність населення лише обиралися міщанський староста та його помічник. П'ять повітових центрів перебували у приватній власності, що перешкоджало їхньому розвитку. Діяльність партій не набула особливого поширення серед міської людності, натомість на початку ХХ ст. з'явилося чимало громадських товариств та організацій, до функціонування яких долучилася значна кількість міських мешканців губернії. Значна їх кількість об'єднувала своїх членів за конфесійною ознакою. Метою діяльності більшості товариств було урізноманітнення дозвілля шляхом влаштування розважальних заходів, часто з благодійними цілями.

5. Перед мешканцями волинських міст гостро стояло питання забезпечення якісною питною водою, основними джерелами якої залишалися природні водойми. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. ознаменувався впровадженням у повсякденне життя містян технічних новацій. Це дозволило частково подолати основні побутові проблеми, пов'язані з дотриманням санітарної безпеки у місті. У кінці ХІХ ст. у волинських містах з'являються електричні вуличні ліхтарі, поступово використання електрики поширюється й на державні та приватні установи і заклади. На початку ХХ ст. мешканці окремих міст губернії отримали можливість користуватися телефоном, хоча загальногубернська мережа телефонного зв'язку, яка б об'єднувала усі міські поселення Волині, так і не була споруджена. У цей же період на вулицях волинських міст та містечок з'явилися нові види транспорту – автомобілі та мотоцикли, а у губернському центрі до послуг пасажирів – трамвай. Проте основним засобом пересування залишався гужовий транспорт.

6. Навчальні заклади відігравали роль як освітнього, так і культурного чинника повсякденного життя міського соціуму Волинської губернії. Показник освіченості містян дозволяє зробити висновок про недостатню кількість освітніх установ. Мешканці волинських міст були зацікавлені у появі нових навчальних закладів. Роль церкви позначалася на повсякденному житті містян. Поліконфесійність міської людності впливала також на просторову семантику міст та містечок, що відобразилося у назвах їх вулиць та кварталів. Панівною релігією в Російській імперії було православ'я, тож, незважаючи на переважання у більшості волинських міст та містечок представників юдаїзму, саме традиції православної церкви впливали на регулювання повсякденних практик містян: від визначення робочих та вихідних днів тижня до обмеження виборчих прав осіб нехристиянського віросповідання.

7. Містяни Волинської губернії упродовж майже всього окресленого для дослідження періоду були значно обмежені у можливостях змістовного проведення вільного часу через відсутність достатньої кількості культурно-розважальних

закладів. Внаслідок чого до організації дозвілля у містах та містечках долучалися місцеві навчальні заклади, громадські товариства, а іноді – і місцева влада. Серед основних форм дозвіллевих практик були: відвідання театральних та циркових вистав, концертів, публічних читань та інших масових заходів. На початку ХХ ст. у волинських міських поселеннях з'являються кінотеатри, кількість яких дуже швидко збільшується внаслідок невисокої ціни квитків і, відповідно, доступності їх для пересічних містян. Так у практику проведення вільного часу змістовно входить зацікавлення книгою, у містах та містечках Волині збільшується кількість книгарень та читалень, заснованих як громадським, так і приватним коштом.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Леснича П. Поняття «повсякденність» у пострадянській історіографії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2015. № 5 (306). С. 152–157.
2. Леснича П. Виникнення та основні напрямки діяльності громадських товариств у Волинській губернії на початку ХХ століття. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет*. Збірник наукових праць. Рівне, 2015. Вип. 26. С. 17–20.
3. Леснича П. Організація та форми проведення дозвілля міськими жителями Волинської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць*. Миколаїв, 2016. № 1 (41). С. 18–22.
4. Леснича П. Навчальні заклади у повсякденному житті мешканців міст та містечок Волинської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет*. Збірник наукових праць. Рівне, 2016. Вип. 27. С. 224–227.
5. Леснича П. Новації у побуті міських жителів Волинської губернії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2017. № 4 (353). С. 27–31.
6. Леснича П. Реформування міського управління у Волинській губернії (остання третина ХІХ ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2017. № 5 (354). С. 17–23.
7. Леснича П. С. Просторова семантика міст Волинської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Гілея: науковий збірник*. Київ, 2018. Вип. 128 (1). С. 16–19.

8. Лесничая П. С. Повседневная жизнь провинциальных городов Российской империи второй половины XIX – начала XX века: проблемное поле исследований. *Метадиалогія дослідження історії Білорусі: проблеми, досягненні, перспективи*: збірник наукових артыкулаў. Мінск, 2018. С. 101–108.

**Публікації, що додатково відображають результати дослідження
та його апробацію:**

9. Леснича П. С. Повсякденне життя в містах Російської імперії в сучасній українській історіографії. *Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 8 травня 2015 р. Київ, 2015. С. 19–22.
10. Леснича П. Поняття «повсякденність» у сучасній українській історіографії. *Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»*. м. Луцьк, 12–13 травня 2015 р.: у 3 т. Т. 1. Луцьк, 2015. С. 62–65.
11. Леснича П. С. Повсякденність у сучасній російській історіографії: методологічний аспект. *Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 17–18 липня 2015 р. Одеса, 2015. С. 31–33.
12. Леснича П. Місцеві періодичні видання як джерело з історії повсякденності міст Волинської губернії другої половини XIX – початку XX століття. *Матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»*. Луцьк, 17–18 травня 2016 р.: у 3 т. Т. 3. Луцьк, 2016. С. 91–94.
13. Леснича П. Повсякденне життя міського населення Російської імперії другої половини XIX – початку XX століть крізь призму музейних експонатів (за матеріалами Волинської губернії). *Матеріали XXXIII Міжнар. краєзн. конф. молодих вчених, присвяченої 100-річчю з дня народження Героя України, академіка П. Т. Тронька (1915–2011)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 68–70.
14. Леснича П. С. Нормативно-правові акти Російської імперії як джерело з історії міської повсякденності (друга половина XIX – початок XX ст.). *Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»*. Луцьк, 16–17 травня 2017 р. Луцьк, 2017. С. 82–85.
15. Леснича П. Питання благоустрою міста у повсякденному житті мешканців Луцька наприкінці XIX – початку XX ст. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Вип. XIII. Луцьк, 2017. С. 405–414.

АНОТАЦІЯ

Леснича П. С. Повсякденне життя міських поселень Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, Луцьк, 2019.

Здійснено дослідження основних аспектів та практик повсякденного життя міських мешканців Волинської губернії упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Висвітлено семантичну специфіку простору та складу населення волинських міст та містечок. З'ясовано причини та відслідковано процес запізненого впровадження міського законодавства останньої третини ХІХ ст. на Волині порівняно з іншими регіонами Російської імперії; окреслено рівень долучення містян до громадського життя губернії та держави загалом. Досліджено особливості побуту міст, а також характерні риси, притаманні духовній та дозвіллєвій культурі.

Ключові слова: Волинська губернія, повсякдення, історія повсякденності, місто, містечко, міський простір, містяни, дозвіллєві практики, громадські організації.

АННОТАЦИЯ

Лесничая П. С. Повседневная жизнь городских поселений Волынской губернии второй половины ХІХ – начала ХХ в. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки МОН Украины, Луцк, 2019.

Проведено исследование основных аспектов и практик повседневной жизни городских жителей Волынской губернии во второй половине ХІХ – начале ХХ в. Освещено семантическую специфику пространства и состава населения волыньских городов и местечек. Выяснены причины и отслежен процесс запоздалого внедрения городского законодательства в последней трети ХІХ в. на Волини по сравнению с другими регионами Российской империи, определен уровень привлечения горожан к общественной жизни губернии и государства в целом. Исследованы особенности быта городов, а также характерные черты, присущие духовной и досуговой культуре.

Ключевые слова: Волынская губерния, повседневность, история повседневности, досуговые практики, город, местечко, городское пространство, горожане, общественные объединения.

ABSTRACT

Lesnycha P. The everyday life of urban settlements of Volyn province during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a candidate's degree in Historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2019.

The thesis deals with the complex research of the main aspects and practices of residents' everyday life of urban settlements in the Volyn province during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The basic semantic traits characterized Volyn's urban space during the researched period were shown. In most Volyn cities and towns, the traditional disordered inner-city spatial structure was preserved. The local authorities tried to overcome it through the confirming of urban development plans. The problem of unsatisfactory condition of cities' streets and squares was partially solved only in the early twentieth century with the spread of paving practices and the involvement of local residents in financing them. The vast majority of the townspeople of the Volyn province lived in wooden houses, although the number of brick buildings gradually increased. The significant feature of the urban space from the end of the nineteenth century became the availability of well-ordered green spaces – parks and squares.

During the second half of the nineteenth and early twentieth centuries the quantitative indicators of the urban population gradually increased but even at the beginning of the twentieth century they did not exceed one-tenth of all inhabitants of Volyn province. Cities and towns of Volyn were distinguished by the heterogeneity of the ethnic and state's composition of the inhabitants although at the end of the researched period almost half of the urban community was Jews, and in the state's division the vast majority were the philistines.

The process of reforming the city's authorities in the Volyn province in the last third of the nineteenth century due to the introduction of the city regulations of 1870 and 1892 was analysed. The reform of governance institutions in the cities of Volyn took place with considerable delay compared with other provinces of the Russian Empire. Only in the late 1870s and early 1880s in the provincial and district centres of Volyn, elections were held for new local government bodies – city дума and city council, and in towns – to philistines' council, or they chose a philistines' elder with an assistant. The newly created institutions solved only purely practical problems. At the end of the nineteenth century as a result of the new urban reform in those urban settlements of the province that could not keep the city authorities in full created urban simplified public administration.

The only legal form of participation of inhabitants of the Russian Empire in the socio-political life of the state was membership in various public organizations and unions. The townspeople of the Volyn province were able to join to the activities of

general-imperial and local organizations the vast majority of which were engaged in charity or were academic institutions. At the beginning of the twentieth century due to the partial liberalization of the political regime the number of such organizations was increasing. In Zhytomyr there was a department of "Prosvita" and in most district centres and some towns there were a public organizations which activities covered a wide range of issues: from organizing leisure activities for their members and arranging cultural and educational events to financial support of local educational institutions and helping the poor.

The characteristic features of sanitary and household maintenance of Volyn cities were investigated. The problem of water supply by clean drinking water to residents of all city settlements of the province remained unsolved. Only in Zhytomyr at the end of the nineteenth century there was a network of centralized water supply. At the turn of the century in some cities of Volyn electric lighting and telephone communications were introduced, and motorcycles and cars appeared on city streets. At the same time the technical innovations missed most of the city settlements of the province due to the lack of funds in the budgets of local authorities.

At the turn of the nineteenth and twentieth centuries more than half of the inhabitants of the Volyn cities were unwritten. Partially low level of education was the result of insufficient number of educational institutions in the province of the second half of the nineteenth century. The number of schools grew, but they were not enough to attract everyone who needed it. Educational institutions also dominated at the cultural area of the province since in the vast majority of urban settlements there were few or completely absent stationary theatres, libraries etc.

The inhabitants of the Volyn province throughout the researched period were influenced by the Church. The dominant religion in the Russian Empire was Orthodoxy and it was his traditions that influenced the regulation of everyday practices of the cities. Polyconfessional character of the urban population was also reflected in the appearance of the cities of the Volyn province on the streets of which at the beginning of the twentieth century appeared not only new Orthodox churches and Jewish synagogues but also the religious buildings of Protestants.

Residents of most cities during the second half of the nineteenth and early twentieth centuries were limited in the possibilities of meaningful conduct of free time. As a result public organizations and educational institutions were involved in the organization of leisure activities. Only in the provincial centre there was a permanent theatre and in district towns there were only summer theatres. The main cultural and entertainment events were the mass celebration of religious and public holidays. Since the end of the nineteenth century cinemas also appeared in Volyn cities.

Key words: Volyn province, everyday life, history of everyday life, leisure activities, city, town, urban space, townspeople, public organizations.

Формат 60×84¹/₁₆. Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк.
Наклад 110 прим. Зам. 346. Виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.